

Iz zgodovine kranjskih trgov.

1. Bela peč.

Leop. Podlogar.

(Konec.)

koliko se je graščina zanimala za železarstvo v Beli peči pred l. 1685., ni znano. Tega leta je pa prevzel graščino Matija Schmidhofen iz rok Turjaških. Njemu se pripisuje, da je odkril rudnike in napravil plavže. Njegov oče Andrej, rodом Vipavec, se je odlikoval v benečansko-furlanskih vojskah. Cesar mu je naklonil zato mitnico na Jesenicah in na Colu in pa leta 1667. ga je povzdignil v baronski stan s priimkom Kovačič baron Schmidhofen. Njegov sin Matija je pa kupil leta 1685. od barona Volka-Konrada Jankoviča graščino v Trebnjem, od Turjaških pa Belo peč. Pa kako da se je jel pečati z železarstvom?

Takoj, ko je prevzel Kovačič-Schmidhofen novokupljeno graščino v Beli peči, je prišlo do resnih prepírov med Kranjci in Korošci zaradi uživanja pravic v belopeških gozdovih. Korošci so namreč zahajali na kranjsko stran in žgali po gorah apno. Kranjci so se pa čutili s tem oškodovane pri kupčiji z apnom. Siloma so spodili Korošce domov. Ti pa so prišli h kopam še v večjem številu in 15. marca 1688. leta so pobili do smrti 5 Kranjcev. To je bil potem ogenj v strehi! V malo dneh je zašumelo v vsej okolici. Nagnalo se je od obeh strani do 11 tisoč mož. Medtem, ko so se zbirali nasprotniki in se pripravljali na odločilni boj, so poslali koroški in kranjski stanovi nad rogovileže celo armado, ki jih je obkolila in pozvala, naj odložé orožje. Kranjci so se sklicevali, da branijo le svoje pravice in da boja niso oni izzvali; a Korošci so bili pripravljeni na vse, a le pod pogojem, da se jim dovoli še naprej žgati v belopeških gozdovih apno. Tega jim pa Kranjci niso privolili, ampak so odločno zahtevali, da naj Korošci za vedno zapuste belopeški svet. Ker se Korošci tej očitvidno pravični zahtevi Kranjcev niso vdali, je poseglo vmes vojaštvo, odvzelo vsem orožje, izmed Korošcev pa odbralo 24 kolovodij in jih obsodilo na smrt.

Obsojenim je bilo dovoljeno, da se smejo posloviti tekom dneva od svojih domačih. Eden izmed teh obsojencev je bil rudar in je prišel v te kraje, ker ni našel drugod dela. Žgal je kope in prišel tako med upornike in obsojene. Poslal je ondaj v stiski svojo ženo v belopeško graščino s prošnjo, naj izprosi Schmidhofen vsem obsojenim pomiloščenje; obljubijo mu pa vsi, da ne bodo več segali preko meje, povrhu mu bo pa ta rudar-prosilec kot plačilo za trud še odkril važne in dragocene podzemeljske zaklade.

Schmidhofen je storil potrebne korake in res dosegel, da so bili pomiloščeni vsi obsojenci. Pa tudi to se je zgodilo, kar je obljubil rudar.

Pomiloščenec je povabil graščaka Schmidhofena na Belopeško goro (Weissenfelsberg) in pokazal mu je velikanske sklade železne rude, ki jo je krila le tenka plast zemlje. Zatrdil mu je pomiloščenec tudi, da je sam izurjen fužinar, ki potrebuje le deset rudarjev, da postavi fužino. Schmidhofen je bil zadovoljen z vsem. Nabral je rudarjev v Bohinju, na Savi in na Javorniku in začel z delom. Že takrat, v tretjem letu, odkar je bil odprt plavž, je izvozil 100 tisoč centov železa in zaslužil čistega nad 50 tisoč goldinarjev.

Leta 1709. je umrl Konrad Schmidhofen in zapustil plavže cesarju Jožefu I. (1705—1711). Takrat se je delalo v Beli peči v treh velikih fužinah.¹ Cesarski so imeli potem fužine v lasti dobrih sto let. Vsled svetovne konkurence je pa začelo fužinarstvo pešati, in polagoma se je tudi to podjetje razpuščalo. Leta 1820. se ni delalo več v Beli peči.²

Opuščeno obrt je dvignil spet nemški kapital. A razvil je podjetje na čisto nov način. Kako? Začel je izdelovati patentirane verige. To blago ni imelo namreč v začetku nobene konkurence. V kratkem si je pa osvojilo svetovni trg. Romale so te verige v Rusijo, na Balkan, v Afriko, celo v Indijo. Bela peč je zaslovela po svojih verigah po celem svetu. Industrija Podklancem (v Stückl-nu) se je zelo razširila. V mirnem času je bilo tu do tristo delavcev; z družinami vred je pa živelo od tovaren do šeststo ljudi; skoraj dve tretjini trga. Delavci so dandanes večinoma tujci iz raznih krajev, tudi iz Ogrske in Hrvaške, a ponajveč iz Ziljske doline. Stanujejo skoraj vsi v tovarniških hišah. Tovarniško delo pa izpodjeda kmetijstvo, ker pokupava tovarna kmečka posestva. Tudi je to delo zdravju škodljivo. Železni prah se vdihava v pljuča in povzročuje obolenje sopil.

Danes šteje trg Bela peč že 107 številk; leta 1894. jih je štel le 75. Občinskih doklad plačuje komaj 20%, in še teh plača tovarna tri četrtine.

Oglejmo si zdaj povrhu še cerkvene razmere.

Cerkveno zgodovino Bele peči lahko delimo v tri glavne dobe:

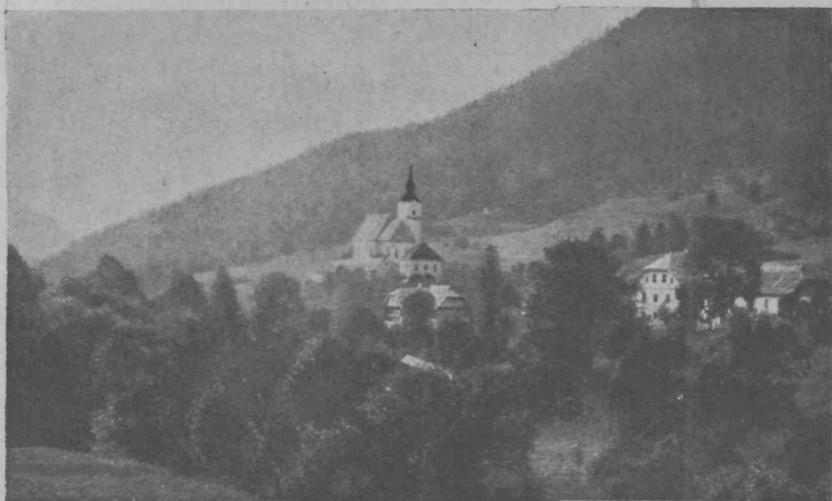
Do leta 1662. je bila cerkev sv. Lenarta podružnica Kranjske gore. Ondi je bil ustanovil radovljiški župnik Henrik l. 1362. vikarijat. Vendar najdemo zabeleženo v ljubljanskem šematizmu, da je bila ustanovljena duhovniška služba v Beli peči že leta 1439. Krstni kamen je stal vsaj že leta 1572. Dne 15. marca 1601. je poslal škof Hren šmartinskega župnika Jakoba Haumana (1584—1606) iz Kroke v Belo peč, da odpre ondi s pomočjo vojaške protireformacijske komisije cerkev in jo blagoslovi. Hauman je prišel v Belo peč 17. marca 1601. Imel je po naročilu škofovem daljši nagovor krivoverskim tržanom. Razen grajskega oskrbnika so se vdali vsi in prisegli katoliško prisego. Oskrbnika je pa poslala komisija zvezanega v Radovljico in potem v Ljubljano. Ondi se

¹ Mittheil. M. V. 1906. 180.

² Illyr. Blatt 1820. 6.

je tudi on izpreobrnil in prisegel.¹ Ko so odprli v cerkvi krstni kamen, koder krstna voda že 29 let ni bila prenovljena, so jo našli še čisto in svežo, kakor da so jo ravnokar zajeli iz potoka.²

Protestantovstvo v gorenjesavski dolini je posebno podpiral radovljiški graščak Dietrichstein, ki je imel tedaj obe graščini, radovljiško in belopeško, v zastavi od deželnega kneza. Ko mu je ta zažugal, da mu odvzame zastavno pravico, se je Dietrichstein nasproti nadvojvodu Karolu skliceval na to, da so predikantje nastavljeni od deželnih stanov, ne pa od njega. Od deželnih stanov nastavljeni predikantje, ki so ondaj misijonarili v Beli peči, Radovljici in Begunjah, so bili: Tomaž in Krištof Fašang, Marks Slatnik, Andrej Reja in Jakob Višnjegorski (Weixelberger).³

Župna cerkev v Beli peči.

Belopečani so bili brez duhovnika od leta 1572. do 1601. Domači duhovnik je bil namreč odpadel k luterancem. Ravno tako je njegov prednik že leta 1560. deloval v protestantskem duhu, dasi očitno proti katoličanom ni nastopal. Tako je sporočil Matija Klombner Trubarju 24. febr. 1560: »Belopeški je sicer naš, pa je Nikodemove vrste in si ne upa očitno na dan.«⁴

Za francoske vlade se je župnija Bela peč priklopila Kanalski dolini in z njo videmski nadškofiji. Pod avstrijsko vlado je pa prišla spet nazaj pod ljubljansko škofijo.⁵

¹ Dimitz G. Kr. III. 335.

² Valvasor VIII. 832.

³ Dimitz G. Kr. III. 150.

⁴ Kostrenčič, Urkundl. Beiträge 1874. 9.

⁵ Izvestja Muz. dr. 1906. 57.

Leta 1820. je postala Bela peč c. kr. župnija.

Prvi znani belopeški duhovnik se omenja l. 1662. Imenoval se je Janez Verhonnig (Verhovnik).

Od leta 1815. do 1819. je služboval v tej duhovniji Franc Pirc, pozneje (od leta 1843.) misijonar v Severni Ameriki. Rojen je bil leta 1785. v Kamniku. Posvečen leta 1813., je služboval v Kranjski gori, v Beli peči, v Pečah in v Podbrezjah. Že 49 let star se je odpovedal župniji in odšel v severno Ameriko. Med divjimi Indijanci je potem deloval še 38 let. Kot 88 leten starček se je vrnil v svojo domovino. Umrl je v Ljubljani l. 1880. Obvladal je v govoru in pisavi osem jezikov.

Pirca imenujejo očeta umne sadjereje na Kranjskem. Povsod, kjer je služboval, je zasajal lepe sadne vrtove. Za kmete je izdal dve knjigi. V prvi poučuje, kako je pokončevati škodljive gosenice (1834), v drugi pa pové »Kranjski vrtnar« (1830 in 1834) v predgovoru, da so Kranjci v sadjereji zaostali za drugimi narodi, ki imajo od nje mnogo koristi. Priporoča jim, naj napredujejo tudi v sadjereji, če se hočejo šteti med omikance.

Med belopeškimi župniki je omeniti tudi Vencelja Pehárca (1863—1867). On je zidal leta 1865. novo župnišče. Umrl je kot župnik v Sori leta 1881.

Za šolo zaslužen je bil župnik Alojzij Ambrož (1831—1858). Leta 1832. je začel sam poučevati mladež. Poučeval je najprvo v župnišču, pozneje pa preuredil mežnarsko službo tako, da je mežnaril eden izmed tržanov, mežnarsko poslopje je pa prepustil šoli kot šolsko poslopje. Ker je pa to sčasom bilo pretesno, so pa Belopečani leta 1894. sezidali novo šolsko poslopje in 9. sept. 1894 otvorili dvorazrednico. Šola je bila zidana s pomočjo nemške šolske družbe (Schulverein). Odslej je postal šolski pouk izključno nemški, ker se je morala občina pred pozidavo šole nemškemu šolskemu društvu v to obvezati.

Župnijska cerkev sv. Lenarta je precej visoka in bolj ozka gotiška stavba. Letnica, vzdana v zunanjo steno za velikim oltarjem, kaže na leto 1463.¹

A cerkev sv. Lenarta je stala gotovo davno prej. Svetnik sveti Lenart je veljal za zaščitnika in variha voznikov, ki so vozili čez prelaze in hribe. Ker je bil tudi v Beli peči promet med Koroško, Primorsko in Kranjsko od nekdanj živahen, so mu pod gorskimi strminami sezidali cerkev, da bi na njegovo priprošnjo držale zavornice težkih vozov, in da bi bilo ljudstvo obvarovano nevarnih plazov. Cerkve sv. Lenarta so bile ponekod opasane z verigami. Tako je cerkev sv. Lenarta na vrhu prehoda iz Železne Kaple v Solčavo obdana še dandanes z verigami. Enaki zgledi se nahajajo na Tirolskem. Saj ravno iz Tirol-

¹ Flis, Stavb. slogi 126.

skega se je zaneslo po nemških naselnikih češčenje sv. Lenarta tudi v naše kraje.¹

Kaj je dalo povod, da so leta 1463. zidali v Beli peči novo cerkev, ni znano. V drugi polovici 15. stoletja je bilo sploh v naši škofiji zidanih več cerkvâ v slogu pozne gotike. Vzrok tem novim pozidavam so bili drugod pohodi Turkov, ki so med drugimi žalostnimi sledovi puščali za seboj tudi — razrušene cerkve.²

Je-li dal turški napad povod za zidavo nove cerkve v Beli peči, se ne dá dognati. Domači zgodovinarji nam omenjajo le oni turški napad na Belo peč, ki se je izvršil leta 1476. Udrli so ob Savi na Gorenjsko proti Kranjski gori, od tam skozi Belo peč na Trbiž. Koroška je takrat silno trpela. Kmetje so se splošno jezili na plemenitaše, da nič ne store proti Turkom in da jim gledajo skozi prste. Nekatere plemenitaše in viteze so celo dolžili, da so skrivni zavezniki Turkov. Jakob Unrest, župnik v slovenski Diholci (Tehelsberg) na Koroškem, je bil sodobnik in priča tega turškega upada. V svojem Letopisu Koroške³ očita gospodi, da se poskriva v močnih gradovih, kmeta pa prepušča žalostni usodi in tako daje potuho krvoločnemu tujcu: »Naj vendar pomisli vsak pameten človek, kako je mogoče, da je smela tako majhna četa Turkov, ki so jo cenili kvečemu na osem tisoč mož, brez ovire divjati po Dravski dolini, po Koroškem, Slovenski Krajini, Kranjskem in po Krasu, pa povzročati toliko škode, ne da bi se ji kdo ustavil. O Bog, čas bi že bil, da krščanski meč skrha turško sabljo.«⁴

Leta 1616. sredi avgusta je planil benečanski vojskovodja Fr. Erizzo na Koroško. Benečani so se večkrat pritoževali pri avstrijski vladi zaradi škode, ki so jim jo delali senjski Uskoki. Te so naselili upravitelji na turški granici okoli Senja. Od tu so napravljali Uskoki Benečanom na morju veliko škode. Avstrijska vlada oziroma graniški poveljniki niso hoteli ali niso mogli povsem ugoditi Benečanom. Ti so začeli s pritiskom (represalijami): enako za enako, škoda za škodo! Planili so ob Soči proti Koroški, polastili se Pontebe in Malborgeta, pa plenili po okolici. Ljudstvo je ondaj trumoma pribežalo v Belo peč.⁵

Kakor začasa benečanskih vojsk, tako so tudi začasa svetovne vojske pribežali vojni begunci zlasti iz Bovca v Belo peč. Ta kraj ondaj od Lahov ni bil ogrožen, medtem ko so sosednji Trbiž obsipali pogostokrat z granatami. Prav močno so poškodovali zlasti gorenji del Trbiža.

Omenimo še, da stoji pod klancem kapela sv. Janeza Nepomuka. Časti se ta svetnik po vsem katoliškem svetu kot zaščitnik zoper po-

¹ Stegenšek, Gornji grad 155. 213.

² Gruden, Cerkevne razmere v XV. stol. str. 116.

³ Chronicon Carinthiacum — 764—1493 — stran 605—609.

⁴ Dimitz, G. Kr. I. 288.

⁵ Valv. XI. 577.

vodenj. Iz istega vzroka in namena se je menda zidala tudi tu ta kapela. Belopeške vode so včasih silno hudourne, naj si bo že Jezerski ali Črni potok. Huda je bila zlasti povodenj leta 1891., ko so bile razdejane Spodnje Fužine (Unter-Hammer).

Janko Leban.

(Mladinski pisatelj-jubilar.)

Ned tistimi jeklenovztrajnimi in mravljincjepridnimi naturami, ki hlepé za svojim mladostnim vzorom krčevito, da jih ne odtrgajo od njega ne premenjene časovne razmere, ne betežnosti starosti, ne bridke izkušnje, ima svojega zastopnika tudi mladinsko slovstvo v nadučitelju Janku Lebanu.

Janko Leban.

Pol stoletja poteče te dni, kar je prvič zastavil svoje delo na gredicah »Vrtčevih« — bilo je že v prvem letniku tega lista pod psevdonimom Ivan Libijanski in odtedaj je še zmeraj delaven v prid mladine tuintam na slovstvenem polju in tudi v »Vrtec« še pride rad pogledat in kaj okopat in nasadit: ob mladinskem delu ga mladost pozdravlja, četudi iz dalje, iz daljne dalje, pa vseeno... V tolažbo mu je.

Janko Leban je bil rojen 21. aprila l. 1855. v Kanalu na Goriškem. Posvetil se je učiteljskemu poklicu ter služboval kot učitelj po raznih krajih na Primorskem in Kranjskem. Živi zdaj kot upokojenec na Bukovici pri Škofji Loki.

Preobširno bi bilo, če bi navajali vsa dela, ki jih je priobčil naš jubilar. Omenjamo tu le, kar je posvečenih naravnost nežni mladini.

Že l. 1871. je priobčil v Gorici kot gimnazijski tretjošolec knjižico: »Pesni in povesti na poskušnjo«. V poznejših letih je obelodanil »Iskrice«, pesmi in povesti za mladino, I, II. in III. zvezek. Nadalje mladinske knjige: »Dva brata«, »Veselje in žalost«, »60 malih povesti«, »100 beril«, »Mirko Poštenjakovič«, »V domačem krogu«, »Na različnih potih«, »Pri Vrbovčevem Grogi«, »Milutin Oblokar«, »Slovstvena zgodovina v slovenski ljudski šoli«, »Človek, v pogledu na njegovo telo in dušo«,